

קול אחד וקולות רבים

"ויאמר ה' אל משה אספה לי שבעים איש מזקני ישראל" (במדבר יא טז)¹

במדבר רבה טו כה

"וירדתי ודברתי עמך שם ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם". להודיעך שיום מנוי הזקנים היה חביב לפני הקב"ה כיום מתן תורה, שכתוב בו: "כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם" (שמות יט יא). אף במנוי הזקנים כתיב שם ירידה.²

מסכת סנהדרין פרק א משנה ו

סנהדרי גדולה היתה של שבעים ואחד וקטנה של עשרים ושלושה. ומנין לגדולה שהיא של שבעים ואחד? שנאמר: "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל" ומשה על גביהן, הרי שבעים ואחד.³

במדבר רבה טו כג

"אספה לי שבעים איש" זה שאמר הכתוב: "אוהב טהר לב, חן שפתיו רעהו מלך" (משלי כב יא). למה לא אמר לו "אספה לי שבעים אנשים" אלא "שבעים איש"? – מיוחדים. שיהיו דומים לי ולך. לי – שנאמר: "ה' איש מלחמה" (שמות טו ג) ולך – שנאמר: "והאיש משה ענו מאד" (במדבר יב ג).⁴

במדבר רבה יד כא, כב

¹ בסדר הקריאה בארץ ישראל נקראת פרשה קצרה זו, "אספה לי שבעים איש" בפני עצמה, במדבר יא טז – יא כב שהיא מהסידרות הקצרות ביותר (שבעה פסוקים! קראו שוב ושוב לעולים כפי שאנו עושים לעתים, למשל בראש חודש, חול המועד סוכות, שמחת תורה). בפרשות המורחבות שלנו, כמנהג בבל, נוכל לדרוש את השורש אס"ף אשר נמצא פעמים רבות בפרשתנו: מאסף למחנות, אסיפת הזקנים, אסיפת הדגים, אסיפת השלו, אספסוף, האסף מרים. ובתרגום אונקלוס ויונתן: כנוש. נראה שאין זה מקרי. אסיפה היא כנוס היא כנסת. שבה, יש לקוות, מוסיפים דברי תורה. ראה גם "ולא יספו" בסוף פסוק כה ובפירושים המנוגדים שנאמרו שם.

² כפשוטו של מקרא, מינוי הזקנים הוא תגובה לקריאתו הקשה של משה: "לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה". אין כאן אירוע חגיגי או מתוכנן. וכך אכן ממשיך שם המדרש ואומר: "למה הדבר דומה? למלך שהיה לו פרדס ושכר לתוכו שומר ונתן לו שכר השמירה. לאחר זמן א"ל השומר: איני יכול לשומרו כולו לבדי, אלא הבא עוד אחרים שישמרו עמי. אמר לו המלך: נתתי לך את הפרדס כולו לשומרו וכל פירות שמירתך לך נתתי, ועכשיו אתה אומר: הבא לי עוד אחרים שישמרו עמי? הריני מביא אחרים שישמרו עמך והוי יודע שאין אני נותן להם שכר שמירה משלי, אלא מתוך שכר שנתתי לך משם הן נוטלין שכרן. כך אמר הקב"ה למשה כשאמר לא אוכל אנכי לבדי לשאת. אמר לו הקב"ה: אני נתתי בך רוח ודעת לפרנס את בני ולא הייתי מבקש אחר, כדי שתתייחד אתה באותה גדולה, ואתה מבקש אחר! תדע שמשלי אינן נוטלין כלום, אלא משלך". אך אנו רוצים להמשיך בדרכו של קטע המדרש שהבאנו הרואה במינוי הזקנים – מינוי הסנהדרין הראשון – מאורע חיובי המשווה עם מתן תורה, גם אם נולד מתוך תלונות העם והטרוניה הקשה של משה. (ראה מדרש זה במלואו בסוף פרשתנו שגם הוא מסיים באופן חיובי: "ואף על פי כן, לא חסר משה כלום"). אנו רוצים להתמקד בהשוואה עם מתן תורה, בהר סיני ירד ה' וגם כאן. ובשניהם, ירידה לצורך עליה והעלאה של נביאים וחכמים למדרגה שהם יקחו אחריות וניהיגו את העם. בהר סיני – משה וכאן – סנהדרין גדולה.

³ ראה במדבר רבה טו כד וכן רש"י על הפסוק (יא טז) הדנים בשאלה מה קרה לשבעים הזקנים של מתן תורה ומסיקים שהם נשרפו בחטא המתאוננים באש אשר אכלה "בקצה המחנה – בקצינים שבמחנה" (במדבר רבה הנ"ל). זאת ועוד, שכבר במעמד הר סיני היו ראויים להתכלות מפני שאכלו ושתו כאשר חזו בשכינה ונדחה העונש, מפני חביבות יום מתן תורה עד לכאן. מינוי הזקנים כאן בחטא המתאווים, הוא איפוא מילוי מחדש של שורות הכרם (עפ"י שיר השירים רבה ח ג). לעומתם, בשמות רבה (ה כ) משמע שהזקנים שכאן הם אותם הזקנים של יציאת מצרים (ושל מתן תורה). וראה גם יומא כח ע"ב: "מימיהם של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם". אך כפשוטו ורוב מדרשו, כאן הוא ה"מינוי הרשמי". כאן נוסדה הסנהדרין הראשונה לצידו של משה. הסיבה המיידית הייתה חטא המתאווים, אבל המהלך היה מתבקש בכל מקרה. וראה גם רמב"ן על פסוק זה באשר למשמעות המספר שבעים וחשיבותו: "כי המספר הזה יכלול כל הדעות בהיותו כולל כל הכוחות, ולא יפלא מהם כל דבר". הסנהדרין הוא מקום מפגש לריבוי כוחות ודעות.

⁴ חבר סנהדרין צריך שיהיה ענו כמשה מחד גיסא ואיש מלחמה כקב"ה מאידך גיסא. ואם לא יגיע למדרגות גדולות אלה (ומי לנו ענו כמשה? על הקב"ה לא נדבר שם זה ודאי סימבולי), אז לפחות שיהיה "איש". המדרש מדגיש את לשון היחיד, כל זקן וחבר בסנהדרין הוא אישיות לעצמו. תכונות נוספות הנדרשות מחבר בסנהדרין: "שהיה בעלי חכמה בעלי גבורה וותיקים ופסיפים" (ספרי במדבר פיקא צב, פסיפים הוא כנראה שיבוש של פסיפס המסמל רב גווניות). וראה גם סנהדרין יז ע"א: "אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה, ובעלי חכמה, ובעלי מראה, ובעלי זקנה, ובעלי כשפים, ויודעים בשבעים לשון". ועוד בעניין זה, התכונות שנמנו בפרשת יתרו "אנשי חיל יראי א-להים אנשי אמת וכו'" וגם שם מתפשרים בסוף על "איש חיל", ראה דברים רבה פרשה א (ומקבילה בשמות רבה ל י): "אמר רבי ברכיה בשם רבי חנינא: צריכין הדיינין שיהא בהן שבע מדות ואלו הן: חכמים ונבונים וידועים, וארבע כמה שכתב להלן (שמות יח) ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל, יראי א-להים, אנשי אמת, שונאי בצע – הרי שבע. ולמה לא נכתבו שבע כאחת? שאם לא נמצאו משבע מביא מארבע, ואם לא נמצאו מארבע מביא מג', ואם לא נמצאו מג' מביא מאחד, שכך כתיב: "ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל". שוב הקשר למתן תורה. ואולי יש כאן גם קשר סמוי ליתרו האיש שבפרשתנו עם ישראל נפרד ממנו. ראה דברינו דו-שיח משה יתרו בפרשה זו.

"ויבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר אליו" (במדבר ז פט) - קול לו קול אליו. אוציא את ישראל ... אוציא את הזקנים ... אוציא את בני אהרן ... אוציא את כולם ... קול לו קול אליו. משה היה שומע את הקול ואין כל אלו שומעין את הקול.

"וידבר אליו" ולא למלאכי השרת שהיו שם. מגיד הכתוב שהיה יוצא הקול מפי הקב"ה כמין סילון לתוך אזנו של משה והמלאכים היו באמצע ולא היו שומעין אותו.⁵

שמות רבה כט א "אנכי ה' אלהיך"

המינים שאלו את ר' שמלאי, אמרו לו: אלוהות הרבה יש בעולם. אמר להם: למה? אמרו לו: שהרי כתוב "השמע עם קול א-להים" (דברים ח).⁶ אמר להם: שמא כתוב "מדברים"? לאו, אלא "מדבר". אמרו לו תלמידיו: רבי, לאלו דחית בקנה רצוף, לנו מה אתה משיב? חזר ר' לוי ופירשה, אמר להם: "השמע עם קול א-להים מדבר מתוך האש". כיצד? אילו היה כתוב "קול ה' בכוחו", לא היה העולם יכול לעמוד. אלא, "קול ה' בכוחו", בכוח של כל אחד ואחד: הבחורים לפי כוחם והזקנים לפי כוחם והקטנים לפי כוחם. אמר הקב"ה לישראל: לא בשביל ששמעתם קולות הרבה תהיו סבורין שמא אלוהות הרבה יש בשמים. אלא תהיו יודעים שאין שם אלא "אנכי ה' א-להיך".⁷

במדבר רבה טו כב

"אספה לי שבעים איש". זהו שאמר הכתוב: "דברי חכמים כדרבונות וכמשמרות נטועים בעלי אסופות נתנו מרועה אחד" (קהלת יב יא) ... "בעלי אסופות" אלו סנהדרין. ואם תאמר: זה מתיר וזה אוסר, זה פוסל וזה מכשיר, זה מטמא וזה מטהר, ר' אליעזר מחייב ורבי יהושע פוטר, בית שמאי פוסלן ובית הלל מכשירין. למי נשמע? אמר הקב"ה: אעפ"כ כולם נתנו מרועה אחד.⁸

⁵ הפסוק החותם את פרשת השבוע הקודמת, פרשת נשא, מציג את התפיסה הקיצונית של דיבור בלבדי למשה. "משה קיבל תורה מסיני". "תורה צוה לנו משה". "ואתה פה עמוד עמדי ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים" (דברים ה כה). גישה זו מוצאת את ביטוייה החד בתיאור אופן לימוד התורה ההיררכי והמוסדר שמתאר הרמב"ם בהקדמתו לפירושו למשנה (על בסיס הגמרא בעירובין נד ע"ב): "דע שכל מצוה שנתן הקב"ה למשה רבינו ניתנה לו עם פירושה, היה הקב"ה אומר לו המקרא ואח"כ אומר לו פירושו וביאורו וכל מה שכלל אותו המקרא המחוסם, וכך היה סדר למודו לישראל היה בא לאהלו, נכנס אצלו אהרן תחלה, והוא מסדיר לו המקרא שקבל פעם אחת ומלמדו פירושו, נסתלק אהרן ובא לו לימין משה רבינו. נכנסים אח"כ אלעזר ואיתמר בניו, מסדיר להם משה כמו שהסדיר לאהרן ומסתלקים, בא לו אחד מהם לשמאל משה רבינו והשני לימין אהרן. נכנסים אח"כ שבעים זקנים ומלמד משה ג"כ כמו שלמד אהרן ובניו, ואח"כ נכנסים המון העם כל המבקש ה' ומסדיר גם להם כדי שישמעו כולם. נמצא שאהרן שמע אותו מקרא ארבע פעמים משה, ובניו שמעו ממנו שלש פעמים, והזקנים פעמים, ושאר העם פעם אחת. ומסתלק משה מהם. וחוזר אהרן ומסדיר אותו המקרא ששמע משה ארבע פעמים כמו שאמרנו לכל הנמצאים, ומסתלק גם אהרן. נמצא שגם בניו שמעו ארבע פעמים שלש משה ואחת מאהרן, וחוזרים גם אלעזר ואיתמר אחרי הסתלקות אהרן ומסדירים אותו המקרא עצמו ששמעו ארבע פעמים כמו שאמרנו לכל הנמצאים, ומסתלקים מלמד. נמצא שבעים זקנים שמעו אותו המקרא ארבע פעמים, שתי פעמים משה ופעם מאהרן ופעם מאלעזר ואיתמר. וחוזרין אח"כ גם שבעים זקנים ומסדירים אותו המקרא לכל ההמון פעם אחת, נמצא שכל העם שמעו אותו מקרא ארבע פעמים, פעם משה ושניה מאהרן ושלישית מבניו ורביעית משבעים זקנים. ומתפזרים העם ללמד זה לזה מה ששמעו מהשליח, וכותבים המקרא במגלות. ומתפזרים השרים בכל בית ישראל ללמד ולשנן עד שידעו אותו מקרא וישכילו קריאתו, ומלמדים אותם ביאור אותו המקרא שניתן מאת ה', ואותו הביאור הוא כללי ענינים. והיו כותבין המקרא וזוכרים הקבלה על פה, וכך אומרים חכמים ע"ה תורה שבכתב ותורה שבעל פה".

⁶ המילה "א-להים" יכולה להתפרש בלשון רבים (כמו: א-להי האלהים). היה צריך לכתוב א-ל ביחיד, כך טענו המינים כלפי ר' שמלאי. או שמא טענתם נובעת מהמילים "שמע קול?" והמאיר עיננו יבורך. ואולי יתבארו הדברים על פי הרמב"ם בשמות יט כ: "ואל יקשה עליך מה שאמרו הם למשה כי מי כל בשר אשר שמע קול א-להים חיים מדבר מתוך האש, כי לא אמרו אשר שמע א-להים מדבר מתוך האש, אבל אמר קול א-להים, שאמרו מה שהשיגו".

⁷ וכן הוא במכילתא יתרו פרשה ט: "וכל העם פרשה ט: וכל העם רואים את הקולות, קול - קולי קולות ולפידי - לפידי לפידי; וכמה קולות היו וכמה לפידיים היו? אלא שהיו משמיעים את האדם לפי כוחו, שנאמר: קול ה' בכח". וכן הוא בשיר השירים רבה על הפסוק ישקני מנשיקות פיהו. וגם מהמדרשים שהבאנו לחג השבועות (ראה דברינו מעמד הר סיני - התגלות ופירה לחג השבועות), אפשר ללמוד על "ריבוי הקולות" של מעמד הר סיני. אך מדרש זה בשמות רבה קצת מורכבת וסבוכה. מה פירוש "בכוח של כל אחד ואחד"? האין תשובה פשוטה ודוקא לתלמידיו הוא (או ר' לוי) נותן תשובה קצת מורכבת וסבוכה. מה פירוש "בכוח של כל אחד ואחד"? האין זה מעורר את שאלת המינים מחדש? והראיה, שהמדרש רואה צורך לחתום ולומר: "לא בשביל ששמעתם קולות הרבה תהיו סבורים שמא אלוהות יש בשמים". וראה גם ספרי דברים שמג פרשת וזאת הברכה שהתורה ניתנה במספר שפות: "כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל לא בלשון אחד אמר להם אלא בארבעה לשונות שנאמר ויאמר ה' מסיני בא זה לשון עברי וזרזר משעיר למו זה לשון רומי הופיע מהר פארן זה לשון ערבי ואתה מרבבות קדש זה לשון ארמי". מעניין אילו שפות היה בוחר הדרשן אילו חי בימינו!

⁸ ריבוי הקולות והכוחות של בית המדרש מקורו בריבוי הקולות של מתן תורה. במתן תורה היה קול אחד ברור של "אנכי ה' א-להיך" ו- "השמע עם קול א-להים", יחד עם קולות רבים: "וכל העם רואים את הקולות", "קול ה' בכח" בכוחו של כל אחד ואחד. כך צריך גם להיות בבית המדרש. "אלו ואלו דברי א-להים חיים והלכה כבית הלל" (עירובין יג ע"ב). זו התשובה האמיתית היחידה שר'

קהלת רבה יב יא

"בעלי אסופות" אימתי דברי תורה נאמרין כתקנן? בשעה שבעליהן שומעין אותן באסופות. מניין אתה אומר שאם שמע מפי אדם שבישראל שיהא עליו כשומע מפי חכם? תלמוד לומר: "אשר אנכי מצוך היום". ולא כשמעו מפי חכם, אלא כמפי חכמים, שנאמר: "דברי חכמים כדרבנות"⁹. ולא כשמעו מפי חכמים, אלא כמפי סנהדרין, שנאמר: "אספה לי שבעים איש". ולא כשמעו מפי סנהדרין, אלא כשומע מפי משה, שנאמר: "נתנו מרועה אחד" - זה משה. ולא כשומע מרועה משה, אלא מפי הקב"ה, שנאמר: "מרועה אחד" - ואין רועה אלא הקב"ה ... ואין אחד אלא הקב"ה, שנאמר: "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד"¹⁰.

מסכת חגיגה דף ג עמוד ב

"בעלי אסופות" - אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה, הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מכשירין. שמא יאמר אדם: היאך אני למד תורה מעתה? תלמוד לומר: "כולם נתנו מרועה אחד" - אל אחד נתנו, פרנס אחד אמרו, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא, דכתיב: "וידבר א-להים את כל הדברים האלה". אף אתה עשה אזניך כאפרכסת, וקנה לך לב מבין לשמוע את דברי מטמאים ואת דברי מטהרים, את דברי אוסרין ואת דברי מתירין, את דברי פוסלין ואת דברי מכשירין.¹¹

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: העמדת דברי הרמב"ם בהערה 5 מול דברי רש"י בהערה 11 יכולה אולי לשפוך אור על תהליך הפסיקה האשכנזי מול הספרדי, אך זה נושא כבד ונכבד ונשאירו לגדולים וטובים מאיתנו. כל היודע דבר אודות נושא זה מתבקש בכל לשון של בקשה להודיענו בהקדם.

שמלאי (ר' לוי) יכול לתת לתלמידיו, עם כל "הסיכון" שבדבר. הם יודעים שהתשובה למינים היא אולי נכונה להם, אך "קנה רצוץ" לנו. הם הרי יושבים איתנו בבית המדרש ושומעים יום יום את המחלוקות והחידושים.

⁹ "מפי חכמים" ולא "מפי חכם", בלשון רבים. ראה הביטוי "תלמיד חכמים" למשל בירושלמי מסכת סוכה פרק ב דף נג הלכה ה: "אין שבחו של תלמיד חכמים להיות מניח את ביתו ברגל והולך לו". וכן פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פסקא ד - פרה אדומה: "מי כהחכם ומי יודע פשר דבר (קהלת ח: א) - זה תלמיד חכמים". אבל הביטוי בלשון יחיד "תלמיד חכם" ניצח. וזה עצמו נושא נכבד לדון בו בנפרד.

¹⁰ המקור הוא בסופו של דבר אחד. מעל הסנהדרין ובעלי האסופות עומד משה. מחד גיסא הוא החבר השבעים ואחד בסנהדרין ומצד שני הוא "עומד על גביהם" (ראה המשנה בסנהדרין לעיל). "הלכה למשה מסיני". ומעל משה - הקב"ה. והרי לנו משמעות חדשה לאמירה: "שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד". לא במובן הרגיל של קבלת עול מלכות שמים, אלא גם במובן של מקור סמכות ההלכה. אגב, ראה בקהלת רבה שם את האזכור העקיף של פרשת תנורו של עכנאי: "כל ימיו של רבי אליעזר היו העם נוהגין כרבי יהושע ואחר שמת רבי אליעזר חזרו העם לנהוג כמדתן" (להלכה נקוט בידינו הכלל: ר' אליעזר ור' יהושע, הלכה כר' יהושע, ספר הלכות גדולות נג, סדר תנאים ואמוראים חלק ב אות טו, אבל במקרים לא מעטים נפסקה הלכה כר' אליעזר, נדה סח ע"ב ועוד). העם קובע? פוק חזי מה עמא דבר? (ברכות מה ע"א, עירובין יב ע"ב, פסחים סו ע"א ועוד). ראה במדבר רבה לעיל שמביא את מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע כבית אב למחלוקת החכמים: "ואם תאמר: זה מתיר וזה אוסר, זה פוסל וזה מכשיר, זה מטמא וזה מטהר, ר' אליעזר מחייב ורבי יהושע פוטר, בית שמאי פוסלין ובית הלל מכשירין. למי נשמע?" אולי לא בכדי נבחרו שני תלמידי חכמים אלה.

¹¹ ראה רש"י שם: "עשה אזניך כאפרכסת" - מאחר שכולן לבן לשמים - עשה אזניך שומעת ולמוד ודע דברי כולם. וכשתדע להבין אי זה יכשר - קבע הלכה כמותו". ריבוי הקולות מוביל בסופו של דבר לאחריות אישית עצומה של הפרט וקשורים אולי גם למסכת הוריות. ראה דברינו על פי אשר יורוך וכן על שמאל שהוא ימין ועל ימין שהוא שמאל בפרשת שופטים. ואם נחזור לגמרא חגיגה, נראה שכל העניין שם מתחיל מהשאלה: "מה חידוש היה בבית המדרש?". "תנו רבנן: מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר (בן) חסמא שהלכו להקביל פני רבי יהושע בפקיעין, אמר להם: מה חידוש היה בבית המדרש היום? אמרו לו: תלמידך אנו, ומימך אנו שותין. אמר להם: אף על פי כן, אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש". ואי אפשר לבית מדרש בלי ריבוי קולות ותלמידים שלא רק שותה מימי רבו אלא גם דולה ומשקה לא רק לאחרים (יומא כח ע"ב), אלא גם לרבו. "הרבה למדתי מתלמידי".